

Црква и језик

У нашем времену када постављамо доста оштро питање о односу религије и модерног начина мишљења, о одобравању интелектом наше вере, не констатујемо ништа ново уколико се осврћемо на чињеницу неразумевања Цркве од члана нашег данашњег друштва. То лако запажамо и скоро да се на то више и не осврћемо. Једноставно то смо прихватили као знак нашег „модерног времена“. Али из историје развоја европске мисли видимо како су кроз ту кризу многи пролазили и у неким деловима света у сличној кризи се и данас налазе. Док су многа друштва у ову кризу раније ушла и многа из ње већ давно изашла, ми смо изгледа у том погледу нешто задоцнили. Истина, само у томе; јер у низу израза нашег данашњег живота и рада у материјалној организацији нашег друштва, економском напретку, технолошком или којем другом, ми смо, упоређено са начином живота савременог светског друштва, на одговарајућем нивоу. Можда и заостајемо у нечему, али уколико боље погледамо у наш развој несумњиво ћемо лако приметити огроман напор који улажемо да и то достигнумо. У сваком случају у пуном смо развоју свога XX века. Међутим, има једна примедба која нам се може ставити и за коју смо заиста одговорни. То би било питање Цркве и нашег односа према њој. То је уствари питање неразумевања Цркве и поред тога што је проценат верних на страни Цркве.

Када је то у питању могли бисмо да кажемо да смо у заостатку, или да смо тек сада и ми ушли у свој 18 век. Јер тек у 18 веку у европокој мисли најрадикалније се поставило питање о Цркви и њеном раду, у-

равно колико и да ли уопште човек стварно осећа потребу за њом; колико му је она потребна? То је питање, као што добро знамо, изазвало низ ванредних студија у одбрану хришћанског гледишта. Нажалост било је и дубљих последица оваквог става, неразумевања рада и учења Цркве, што је проузроковало и низ болова и патњи у животу човека и његовом напору да дође до што срећнијег живота, мисаонијег, лепшег. Највећа је тешкоћа само у томе што ствари о којима представници Цркве говоре, како је то већ приметио један богослов, припадају класи ствари о којима се не може говорити¹⁾, на пример, о васкрсењу. Ту је често извор неразумевања Цркве; данас, нарочито.

Када је у питању Српска православна црква, ми сви врло добро знамо колики је огроман или одлучујући прилог дала за наш развој. Знамо исто тако колико нас је помогла да уђемо у ово модерно доба кроз њену моралну и интелектуалну инспирацију за ослобођење од страних завојевача, који су ометали не само наш развој, већ и развој уопште, с обзиром да су добро познати наши прилози, организовани под интелектуалном и моралном инспирацијом Српске цркве, светском друштву и његовој науци. Исто тако кроз то своје национално ослобођење и уједињење положили смо основ и за сву нашу данашњу борбу и за ослобођење од сиромаштва. У том погледу нема неспоразума. Али када су у питању истине Цркве које интелект модерног човека треба да одобри пред својим тежњама у еволутивном развоју ка све вишим вредностима, коначно, у усвајању хришћанског Откривења, онда се јављају неспоразуми. Задржа-

ћемо се овде на томе да се неспоразум, када су у питању ови проблеми, у овим нашим данима, јавља због језика.

Пада онда у дужност богослову, што је његова дужност била од почетка, да учини напор у том погледу и нађе што бољи, или што одговорнији начин споразумевања са својим савременим друштвом у којем се не разуме. Језик којим богослов или свештеник говори, јесте религиозни језик, као што можемо да говоримо о језику научника, уметника, техничара итд. Сасвим је оправдано питање колико се онда богослов успешно може да споразуме са својом околином и поред тога што се у њој говори његовим матерњим језиком.

На пример, ми данас говоримо о важном проблему, питању преводила богослужбених књига на наш данашњи говорни језик. То је заиста једно од важних питања. Али то питање прати и питање колико и сам језик којим се служимо, наш савремени језик, наше дневне штампе, публикација, књига или литературе уопште, колико у саопштавању богословских истина са успехом може да нам у том погледу потпуно одговори. То је велико питање! Није ту у питању само српски језик, његово евентуално сиромаштво, већ ма који други језик, језик ма којег другог народа, као средство комуникације међу људима.

Богослов, на пример, не може да говори о основним истинама своје Цркве а да не говори о вечном рођењу или о васкрсењу или вазнесењу Господа Исуса Христа, или о рају или паклу, искупљењу итд. Поставља се питање колико се ове речи, као и хиљаде других, када је у питању религиозни језик, разумеју?

Дискусије о овом питању се воде и сматра се да је овај проблем о питању језика раван по важности свему ономе што се одиграва и на пољу савремене физике. Пред питањем да ли се дешава нешто на пољу филозофије, толико радикално, револуционарно, што одлучујуће мења начин мишљења, наше смерове и истраживање, указује се на савремено испитивање функције и структуре језика, његове логике, да је по важности равно ако не и више свему ономе што се догађа на пољу савремене физике.²⁾ Ово питање о језику је од толике важности да је тешко наћи и једног савременог ис-

такнутог филозофа и научника а да му не поклања пажњу.

Филозофи данас истичу да није само питање о ослобођеној атомској енергији оно што је пресудно у свим овим данима за наше филозофско и научно интересовање. Проф. Чарлс Осгод осврћући се на Алберт Ајнштајново питање колико ће ослобођена атомска енергија у свету све изменити изузев начина мишљења, налази да ово питање има свој још дубљи смисао, јер постиче и питање о самом начину мишљења, о новом начину мишљења, као и с његовом утицају на нову револуцију у мишљењу, која се садржи у питању — како ми о свету можемо да говоримо, на који начин?

Речи могу да буду конзервативне, или го да постану, каже проф. Осгод, јер се спорије адаптирају променама у свету који се иначе увек мења, а што делује и на однос између ствари и речи. Тај је однос променљив. Он се споро мења само ако су промене у друштву споре, али уколико су друштвене промене брзе, адаптирање речи новим условима живота је спорије од самих промена. Тада речи губе значење или „расцеп између речи и ствари постаје све већи уколико су промене дубље“).

Није заиста тешко применити ово запажање и на наше прилике и све промене које доживљавамо, али и запазити колико све то има и свој утицај на однос члана нашег друштва према Цркви, или колико он разуме језик, религиозни језик своје Цркве, јер од тога зависи и његов однос према њој.

Богослов према томе прво мора да постави питање колико су речи које употребљава разумљиве, или колико су асоцијације које те речи изазивају одговарајуће појмовима истина о којима Црква учи; или опет, колико се оне појављују сада, као конзервативне, и као такве онда не значе за њега баш ништа?

Неку врсту резимеа у овом погледу пружа нам проф. Ф. С. Халолд: Филозофи који су благонаклони према религиозном погледу на свет не полазе од тога што покушавају да докажу постојање Бога, већ од тога што постављају питање шта се мисли под тим када се тврди да Бог постоји, а док филозофи, који имају антагонистички став према религиозном погледу сматрају да питање веровања у Бога није нешто

о чему се може говорити да ли је истинито или лажно, већ једноставно то је питање бесмислено⁴⁾”

Несумњиво да овај последњи став долази са подручја научног разматрања процеса у природи. Као што добро знамо ту се полази од тога да „је једини критеријум истине чулно искуство”, а док је при томе „само језик науке норма за саопштење било каквог искуства”. При томе се тврди да једино што се може осмишљено рећи и на пољу филозофије јесте оно о чему се говори и на пољу науке, пошто је „домен науке једини домен на којем је могућа употреба осмишљеног језика, или језика који нешто значи.” Поставља се наравно питање колико је то тачно?

Из гледишта да задатак филозофије није у постављању „филозофских пропозиција” већ у рашчишћавању, „логичком рашчишћавању мисли”, следује да „филозофија није теорија већ **активност** кроз коју се мисао чини **јасном**, а која је иначе мутна и нејасна”. Од таквог става полази творац ове нове филозофије која се своди на филозофију о језику — Лудвиг Витгенштајн. Према његовом гледишту структура се света може изразити у структури језика. То је једна заиста интересантна анализа која нас води, на свој начин, без икакве жеље аутора ове филозофије, једној од најосновнијих истина учења Цркве као што је догма о Св. Тројици.

Витгенштајн се приближава овој истини Цркве кроз своју анализу језика и закључком да остаје увек нешто у свету што се коначно не може изразити. Остаје увек на крају нешто што је **неизрециво**. Витгенштајн, за којег се тврди, с правом да је најоригиналнији мислилац, бар када је језик у питању, нашег времена, а у исто време и најутицајнији на развој филозофије, предлаже због тога ћутање испред свега што се коначно не може изразити или о чему се не може говорити. Међутим, он је ипак на свој начин веровао да све што се може рећи може се изразити у **три речи**. Није нам тешко онда пред овом логиком да увидимо сву неопходност Откривења у које хришћанин верује и разматрања православног догматичара о односу догме и разума.

За богослова су од највећег значаја ова нова разматрања на пољу филозофије а која се развијају по питању језика и његове употребе. Јер се у оквиру ове филозофије

поставља и питање разумевања општег, целине, тоталитета, при чему је нужно прво разумети „елементарне ставове” општег или његове основне, појединачне стварности.

Свет је целина, тврди се у овом разматрању, али не и недељива целина, пошто се састоји од елементарних, апсолутно једноставних стварности. Како се у науци уобичајено основни елементи називају атомима, то се у логици овај начин приступања сазнању назива „логички атомизам”. У овом продору у тајну језика Витгенштајн је подвукао да оно што лежи најкарактеристичније у појму **ОПШТЕГ** јесте истицање у њему једног **логичког праузрока** а у којем се опет истичу његове константе или саставни делови који и чине то што је опште.

Ми не можемо овде пратити ово излагање у свим потребним детаљима, али морамо да истакнемо да је ова анализа толико драгоцену за развој човекове мисли у нашем добу. Морамо само да истакнемо како је Витгенштајн у почетку веровао да је могуће сазнање ових последњих „константи”, или тих последњих, крајњих, елементарних ставова или стварности, атома уствари; дакле, свега тога што предходи сазнању **општег**.

У почетку је Витгенштајн био веома категоричан у овом свом ставу. Међутим, у другој половини своје филозофске активности он мења гледиште и тврди да се ствари не могу сазнати издвојено, као константе, саме за себе, изван њиховог контекста, јер о њима не можемо да мислимо када су раздвојене у апсолутном смислу њихове сопствене одређености, као да су оне нешто **апсолутно просто** или једноставно по себи. Ово није могуће због тога. Витгенштајн долази до тога сазнања, јер оно што даје тим елементарним константама живот јесте „наша употреба речи”, игра коју при томе изводимо, тако да оно што мислимо о „саставним деловима” или како их означајемо, којом или каквом употребом или игром речи, зависи шта мислимо о целини, композицији, чији су делови то што сазнајемо, а што опет даље значи да истина о тим елементарним ставовима зависи и од усвојеног **критеријума истинитости**, што значи да оно што сазнајемо мора одговорити истинитости или се са њом мора слагати у оквиру критеријума који смо усвојили, а што опет даље

значи, можемо слободно да кажемо, од вере коју смо усвојили.

Уколико се овде онда поставља питање „личног“, својег мишљења, пристрасног, у суђењу, уствари значи да се ту поставља питање солипсизма и даље релативизма, а то опет значи да се ту поставља на првом месту питање вере или опшег — колико је она универзална или најшире усвојена истина од значаја за успело лично приближавање сазнању ствари.

Витгенштај је био свестан ове тешкоће и због тога је постављао питање изградње једног прецизног језика којим бисмо увек били у могућности да изразимо оно што опажамо, при чему би најуспелије дошли до тачног слагања између речи и ствари коју реч означава. Он се у овоме приближавао феноменолошкој методи, о чему овде не можемо дискутовати. Али упркос Витгенштајнове жеље да дође до оваквог једног прецизног језика он је као филозоф остао један од најтеже схваћених савремених филозофа и у многим својим ставовима несхваћен уопште. Можда је потребно да кажемо да је Витгенштај лично изјављивао како веома цени оне који хришћански верују, али изгледа да до те вере није лично доспео, јер је други део његовог живота и рада у којем је указао на њену потребу био сувише за њега кратак. Међутим, тешко је о томе говорити.

За нас је важна ова анализа језика сама по себи. У њој се открива заиста структура света. Запажамо из ове анализе како употреба језика, речи, асоцијација које оне изазивају, (пошто једна реч изазива другу, та опет другу, трећу, итд., док се не би дошло до једне речи, последње, крајње, од које се не би могло ићи даље, а што треба да буде и коначна истина), заиста коначно води веровању, односно вери, која увек лежи иза речи и даје јој коначан смисао.

Можда овоме није дата довољна пажња у овој дискусији, а она је од пресудног значаја када је у питању употреба језика и истина о којима и сама Црква учи. Јер смо видели да у обичном језику, ако тако можемо да кажемо, Витгенштајн крајњу или последњу реч опет види не као нешто крајње, већ као знак иза којег увек стоји нека целина која тој речи даје смисао. Та целина јесте уствари помнуту усвојени критеријум, вера, оно

опште као неопходност без које реч нема ослонаца и без чега се не може да разуме. Тако се тек у целини разуме оно о чему се говори.

Видимо и овде како се у последњој или крајњој реалности долази до „тројства“: ствари на једној страни, речи о тој на другој, и слици која се добија кроз везу између ствари и речи на трећој.

Овај проблем односа између објекта и наших перцепција о том објекту јесте један од најдубљих проблема са којим се суочава мишљени човек. На пример, проф. Алан Исак указује на тај проблем који је у суштини филозофска анализа употребе смисла језика којим изражавамо своја опажања и појмовна искуства. То је питање уствари односа између опажања и појма при чему се верификовање појма може извршити упоређењем са садржајем опаженог искуства, на пример куће, дрвета итд. Вера у овом случају између појма и опажања јесте одређен звук који називамо реч.

Ово изгледа једноставно напомиње проф. Исак, али:

када станемо пред мало сложене проблеме логике наше мисли и нашег искуства ствар се компликује, јер многобројни појмови су логичке конструкције које човек ствара да би указао на узрок извесних последица — последица које би иначе остале необјашњиве. Научник је на пример дошао до појма о електрону, а верник, теиста, до појма о Богу. Али нико није искуствено, чулно, доживео опажање електрона, као што нико не може да буде са исте тачке гледишта догматичан о Богу. Међутим, научник се стално упиње да дође до што тачније слике о електрону, слично што чини и човек кроз историју када је у питању Бог. У науци смо дошли, на пример, када је у питању атомистика, до симболичног језика таласне механике, при чему су научници и даље свесни све тешкоће у чињењу разлике између модела реалности, тј. конструкција или образаца, које праве о реалности и саме реалности. Богослов је у истој тешкоћи када је у питању Бог или појам о Богу, јер су електрони и питање Бога „неопажајни појмови али које користимо да бисмо објаснили последице. Због чега се речи појављују као симболи реал-

ности, и због чега опет није толико оправдано користити их у покушају да се помоћу њих прави разлика између реалности, и репрезентовања реалности. Јер је реалност структура која се изграђује у оквиру језика. То одликује човека: способност да ствара појмове, док се остала жива бића налазе у живсту више само на основу својих опажања или емоција, а без појмова. Због чега је, човеков положај јединствен у свету, и он није само „самосвесно рационално биће“, већ на његово понашање велики утицај има и његова способност да формира појмове и да комуницира са њима. Тако се човекова реалност у овом свету опажања и појмова дефинише кроз начин на који он користи језик.

Другим речима човек је човек кроз могућност комуникације са спољним светом кроз „тројство“ односа: **опажања**, на једној страни, **појмова** о том опажању на другој, и **језика** на трећој, кроз који су у јединству **опажање** и **појмови**, нешто што имамо само као појаву у сфери човека.

Међутим, ова сфера тројичности у логичном развоју човекове мисли, овде, у овом чулном опажајном свету, која се појављује и као логичка законитост његовог кретања, има за праобразац једну другу сферу на коју су нам указали свети оци, а дефинитивно је утврдити кроз језик као појам на весељенским саборима. Занимљиво је да се на овим саборима та борба водила на првом месту око језика. Због чега нас ова анализа језика подсећа на сав онај огроман напор, и толико одговоран, светих отаца у формулисању догмата Цркве. Том је напору дат оправдано толико одговоран значај да се коначно све оно што се закључило на васељенским саборима није могло да прихвати као нешто што је само људског порекла, већ да су истине изражене људским језиком на овим саборима **откривене истине** до којих човек иначе није могао да дође, а ни својим снагама да изрази, тј. сам својим речима; јер се подвлачи да у тим истинама, догматима, нема ничега сувишног у речима а и ничега опет недовољног, с обзиром да све људске одредбе увек носе и људску несавршеност. То се опет види из језика као човековог средства за комуникацију и саоп-

штавање истина до којих долази кроз своју бобру да сагласи своју реч са стварима на које указује, а што се добија коначно у слици која се ствара кроз **јединство** речи и ствари. Само, ова слика никада није потпуна, или толико јасна колико нам је то потребно, уколико су у питању мало компликованији појмови. Због чега морамо да сасвим озбиљно узмемо у разматрање запажање и проф. Мариа Пеи, који се задржава на мисли једног књижевника који опет изјављује како „ствари које човек жели, за које живи или умире, није у могућности да изрази речима“, због чега „када се пише или говори неизбежно је да се увек помало и лаже“.

Пред овом тешкоћом налазе се и сами научници, поред богослова, и физичари, биолози, астрономи, и представници низа других грана савремене науке. Научници се сами жале на ту тешкоћу, и изражавају свој страх колико су у могућности да изразе истине до којих долазе кроз експеримент, анализу, апстраховање и класификовање материјала. На пример, познати физичар Хајзеберг указује на првом месту на ту тешкоћу како изразити противуречну истину да је материја дељива у бескрајност, али и да постоје најмање јединице материје. То је једна логичка тешкоћа, суштински непремостива за човеков ум, јер тврђење да је „материја бесконачно дељива и да постоје најмање јединице материје“ противуречно је, али се тако мора рећи и не постоји друга језичка могућност да се каже другачије ова научна истина.

Није потребно да кажемо колико ову исту тешкоћу осећа и сам богослов када покушава да имплицитне истине своје вере изрази или учини експлицитним. Ту су тешкоћу веома много осећали и сами свети оци одређујући речима откривене истине, јер су били веома свесни чињенице шта је могуће, а шта није изразити језиком. То запажају сада и савремени испитивачи језика. Указујући на то, што чини на првом месту Витгенштајн, да остаје увек нешто „мистично“ што се не може изразити; а то је оно што опет лежи иза онога што може да се изрази. Јер за Витгенштајна **мистичност** се не састоји у природи овог света, већ у чињеници да овај свет уопште постоји; дакле не у стварима него у ономе што је иза њих, управо да оне „уопште и постоје“. Исти

је случај и са речима. Колико је језик једно осетљиво питање као израз промена можемо да видимо из једног скорашњег закључка, опет једног од испитивача језика, у којем се подвлачи сва сложеност питања развоја смисла речи, промена кроз које пролази једна реч, при чему се реч упоређује сада са атомом која „има оно своје прво или основно значење, као свој нуклеус, али има и онај низ својих електрона, значења, која у ланчаном реаговању улазе у фузију нових и нових значења”. Другим речима језик има и своју центрипеталну али и центрифугалну силу. Потребно је због тога при говору или изражавању одржавати равнотежу између ове две силе. Свети оци су у том погледу срећно успели да нам предаду утврђене истине, као догме, у нама потребном облику јасности. Али наилазимо на нове тешкоће уколико у потпуности желимо да их својом логиком схватимо. Преко својих симбола, израженим речима, језиком, где он није био довољан сликом, а где она опет није била довољна музиком, Црква је преносила човеково искуство као културно наслеђе, с генерације на генерацију. Међутим, увек је Црква наилазила на тешкоће када је требало њено учење унети у свест човека са потребним или потпуним одобравањем самог човековог интелекта. Израз те тешкоће нарочито се запажа на пример код Блаженог Августина који је говорио да док не мисли о простору он је бескрајан, а када мисли он је крајан; или, док није запитан о васкрсењу Христовом он разуме како се то десило, а када треба да то објасни речима он снага акт васкрсења не разуме. Проф. Х. Д. Луис указује такође на логичку тешкоћу схватања бескрајности простора и времена, о чему када мислимо осећамо колико се ови појмови показују неодређени и измичу нашем опажању; чињеница пред којом остајемо исцрпљени. Исти је случај, онда, каже и овај професор, када је у питању језик којим треба да објаснимо многобројне истине саме вере; на пример, шта можемо да кажемо о рају или паклу, према хришћанској есхатологији.

Богослов је заиста свестан ове тешкоће: у том погледу она се нарочито осећа када је у питању догма о Светој Тројици, у којој се подвлачи као што добро знамо, како се друго Лице Свете Тројице ве-

чно рађа а треће вечно исходи из Првог Бога Оца. То значи да она имају свој почетак и немају, имају јер је реч о рађању или исхођењу и немају јер је реч о вечном рађању или вечном исхођењу. Све што опет значи Бог је на неки начин суштински нама несхватљиво дељив на три лица, али да то нису три бога већ један Бог. На исту тешкоћу, рекли смо, наилази научник када је у питању бескрајност дељивости материјала али и постојања последњих честица материје. Јер се задатак научника и састоји у томе да се пронађе језик или знакови са којим би се изразиле симетрије кроз које свет и постоји. Оне су математичке природе, каже и физичар Хајзеберг, и путем науке циљ је доћи до оног „ЈЕДНОГ” као најдубљег извора свег разумевања”, нешто што је и у задатку религије. Физичар Хајзеберг нам напомиње да је то нашло свој највиши израз у Хегеловој дијалектики где се поставља питање на првом месту односа једнога и многога.

Богослов би овде могао да примети да прасобразац решењу ове логичке тешкоће једино можемо наћи у Откривењу, а на првом месту у одредби тројичне догме Јединице у Тројици и Тројице у Јединици, кроз чију симетрију постоји овај свет, или чудо његове појаве. Међутим, тешкоћа и даље остаје у питању језика и разумевања ових појмова. Исту тешкоћу на крају налазимо и када је у питању религија и наука. Та је тешкоћа постојала још у оном времену када се то питање и јасно поставило, тј. пред саму појаву Откривења, које се у Јеванђељу описује као „пуноћа времена”. То је и време када је антички филозоф Сократ шетао атинским улицама и „доказивао својим земљацима да тачно не знају шта разумеју под речима које употребљавају”. Ову исту тешкоћу осећамо и ми данас. Њој се као што видимо поклања пуна пажња а резултати до којих се долази у том испитивању нису ништа мањи по важности од свега онога што се дешава у савременој физици. Физичар Хајзеберг, на пример, такође истиче да постоје два језика, језик песника и научника, и да се они тешко споразумевају. Истина, ту исту тешкоћу осећају многи, посебно политичари, дипломате, јер када користе речи, а користе их толико често, као на пример, демократија, народна власт, суверен-

нитет, често се не разумеју, јер употреба тих речи зависи од оне вере или филозофије која је иза њих, која је њихов животни став или њихово опште у којем се као нуклеусу крећу и мисле.

Богослов овде онда нема ништа друго да каже до да подвуче сав значај или сав напор светих отаца у изјашњавању или одређивању истина Откривења. Историја васељенских сабора је најбоља илустрација толико спасоносног рада светих отаца на развоју језика а тим и појмова, или облика нашег начина мишљења, нешто што је условило сав напредак у којем се данас налазимо. Сетимо се само основног става од којег се полази у психологији језика — **реч утиче на мисао а мисао на реч.**

Проф. Марно Пеи у својој ванредној књизи о историји развоја језика подвлачи сву сложеност овог проблема и неизвесност када је у питању коначан резултат. За наш задатак је довољно ако се опоменемо, колико нам проф. Пеи, скреће пажњу на то, да је филозоф Лајбниц почетком 17 века поставио теорију да сви језици света имају један исти корен. Највероватније је, каже овај професор, да је ово истина. Само, насупрот животињским крицима, људски језик садржи могућност бескрајних промена. Али разлог за промену или мењање језика јесте исто толико тајанствен колико је тајанствено и само његово порекло. Чињеница за коју можемо да будемо сигурни јесте то да је језик израз човекове активности а како се човекова активност непрекидно мења то се онда мења и језик. Сви се језици према томе мењају.

На пример, ако би неко данас писао и говорио језиком којим се служио Св. Сава или наше друштво његовог времена, није потребно да кажемо да би се једва разумели, а у неким стварима никако. Међутим не смемо заборавити да је тај језик, језик Св. Саве, кроз његов рад постао један чврст део целокупног нашег верског, националног или идејног система, кроз који смо се развијали. Знамо исто тако колико језик примитивних племена садржи врло мало речи за апстрактне појмове, као и колико је сведск сиромаштва менталног поднебља подручја на којем се употребљава. Али са идејама које је Црква уносила у наш народ, веровањима, појмови-

ма, вредностима, уносила их је и радила и на развоју нашег језика. Све оно што се развијало у оквиру културе нашег народа богословско мисао, социјално уређење, етичке и естетске вредности, књижевност, фолклор, и све друго на шта је Црква могла да има свој утицај као формирајућа снага, све се то развијало и мењало напоредо и са нашим језиком. Али при томе, што је најважније, и наш човек се све више извлачио из свога примитивизма или неразвијености — процес који и данас траје и који није завршен. То већ није потребно ни да се каже. Али је потребно да се нагласи да наша Црква није при томе држала монопол било писане речи или било чега другог. Насупрот, она је развијала код нас појам слободе и тако деловала и на развој менталног нашег поднебља а при чему и на сам језик. Црква је развијала језик, али је и чувала својом центрипеталном снагом већ утврђене речи као појмове од сувише велике либерализације, једне либерализације која толико снажно карактерише нашу романтичну епоху чији је толико изразит представник био и Вук Караџић. Тако да размимотилажење између њега и Цркве у његовом времену било је само питање равнотеже између центрипеталних и центрифугалних снага код смисла речи, и што се решило компромисом, јер је Црква усвојила, али не и званично, његов рад на преводу Светог Писма, а што значи да оставља могућност да се наш језик и даље развија, али и да се увек води рачуна о смислу речи, о ономе шта ми мислимо када их употребљавамо, или — шта је иза речи. Указује се данас на ту највећу тешкоћу — доћи до речи за бесречне појмове заиста није лака ствар. Али се те речи рађају или уносе у језик. Можемо да пратимо то кроз нашу историју такође — како је Црква у нашој средини делала и у једном и у другом правцу. У том њеном раду добили смо основу коју данас даље развијамо и са лакоћом у њу уносимо нове речи или стварамо нове. Морамо ипак да водимо рачуна да је процес формирања основе био одлучујући, или тај систем знакова, који зовемо језик. Данас када се све брзо мења, рекли смо да се речи, спорије адаптирају променама. Морамо то да онда имамо на уму када су у питању и религиозне ис-

тине. Наша Црква је ту била практична. Језик као систем знакова она се трудила да одржи што је могуће на широј основи. Јер, баш у овим нашим данима Црква ради на превођењу онога што је Вук превео, на још савременији језик.

Има данас филозофа који целокупну савремену проблематику, било да су у питању економски или политички проблеми, виде у знаку језика и његовог развоја, тако да са развојем језика, они верују, развијаће се и боља мирољубивост међу људима.

Важно је за нас, због циља овог нашег рада, да истакнемо и запажање историчара језика колико је језик од свога почетка био везан за религију. Из најстаријих писаних споменика видимо колико је практично језик, сваког народа по својој природи, био „религиозног карактера“ шта више увек се веровало да је и „Божанског порекла“.

Проф. Марио Пери указује на религију као на онај социјални фактор који је имао најдубљи утицај на развој језика.

Писмо или азбука постала је као помоћ не самом говору већ као помоћ религији, религиозним потребама. Из историје видимо како су поједине велике светске религије уздизале мале локалне језике или дијалекте до светских познатих или коришћених језика. Али ниједна није толико много задужила развој језика у свету као што је то учинила хришћанска религија. Пре свега хришћанство је спасло два језика који су били већ под ударом таласа варвара — грчки и латински. То је било у почетку. Доцније је хришћанство разбило ускост „аристократичности“ ова два језика и обратило се свету на овим језицима чији развој потпомаже, било као писмо, било у значењу или асоцијацијама. Треба само споменути значај превођења Светога писма на више од хиљаду језика и дијалеката, као и колико је све то имало значаја за развој светске културе и сарадње међу народима. Јер је хришћанство са својим учењем о духовној једнакости и важности личности утицало на развој језика и код нижих друштвених слојева у светским империјама и друштвима оног времена када се почиње да шири. 10)

Опомиње нас на све ово проф. Пери. Ми само можемо да констатујемо колико је то био заједнички напор и чланова Цркве и њених богослова. Кроз тај напор Црква је увек била кроз векове прогресивна снага напретка која је савлађивала конзервативизам или све оно што је ометало напредак, то се види и у питању језика.

Положај и значај става наше Цркве преко неких својих представника тек можемо данас боље да разумемо колико су и због чега често морали да буду опет и „конзервативни“ када је у питању језик или превођење богослужбених књига. Сва ова дискусија о језику која се данас води то и оправдава. Обазривост је била нужна, она остаје на снази и даље. Али то не сме да омета развој језика, као што и не омета. Исто тако тај став можемо још боље да разумемо када погледамо и у тежњу да се данас створи један вештачки језик, као и ова реаговања или одупирања овој тежњи. Познато нам је и то уверење, које се гаји од многих, да би било потребно створити или утврдити међу народима један нов језик, вештачки језик, ради обезбеђења сигурнијег мира. С обзиром да је свет већ толико много издељен или разбијен ратовима и међусобним неразумеванима које се јављају и због језика. Многи указују на филозофа Франциса Бекона или Коменског који су већ у свом времену видели извор свет хаоса и предубеђења у веровањима, или разликама у веровањима, баш због језика, или због свих тих разлика у вербалном изражавању или вербалним љускама, или како се то још Бекон изражавао — због заблуда „идола форума“, тј. језика. Због тога су и Бекон као и Коменски, указује нам на то и Мисковска, постављали питање једног универзалног језика који би повео људе једном бољем међусобном разумевању. Циљ би био доћи до једног филозофског језика, који би у себи рефлектовао хармонију која влада у самом космосу 11). Овом питању се у овим нашим данима такође поклања велика пажња. У том погледу се опет запажа, као прилог овој дискусији, да језик коначно и није ништа друго до систем структуре произвољних вокалних симбола помоћу којих чланови једне социјалне групе међусобно опште. То је систем знакова за споразумевање. То нам подвлачи лингвиста Јозеф

Брам, са напоменом да се језик према томе јавља и као израз погледа на свет и система вредности. Али шта је то, поставља питање и овај испитивач језика, што мења или делује на промену једног језика? Ово се питање у сваком случају мора размаграти напореда са разматрањем промена у веровању, понашању или начину живота, социјалним институцијама, промене које утичу на речи и њихова значења, али и речи на ове промене.

У том погледу морамо целу дискусију, на пример око Вука Караџића, у своје време, да разумемо у светлости ових данашњих дискусија. Јер међу најважније разлоге супростављању променама у језику јесте страх да увођење нових вербалних симбола има своје последице и за само разумевање ствари о којима је реч. Због тога морамо Вуково дело размотрити у вези социјалних промена које су имале и своје последице на лингвистичке промене.

Због тога је потребно да овде напоменемо и то, тј. да се осврнемо и на изврсно констатовање Јозефа Брама:

„да су у садашњем стању наше цивилизације најефикасније оне веће јединице социјалне солидарности које су организоване на националном принципу. Због чега они историчари или социјални радници који покушавају да сагледају национални или етички континуитет једног народа у границама само економских или географских чињеница, пропуштају да виде колико систем усвојених симбола превазилази материјални самоинтерес. Јер се мора водити рачуна о оним колективним осећањима, пошто људска друштва не реагују само на непосредне, стварне или само садашње прилике, већ такође она функционисау и у границама социјалних успомена“. 12)

Наша Српска православна црква у том погледу је била веома патриотска, уколико патриотизам значи, као реч, чување или развијање општих народних вредности ради општег народног добра. Она је чувала основу свога народа, а супростављала се, као што добро знамо, националистичкој експанзији, или покушајима експанзије, са свога или туђег језичког подручја, оних вред-

ности које су већ добиле локалне симболе свога индивидуалитета. На пример, шта реч „светосавље“ значи за нас у нашој националној самосвести, у нашем индивидуалитету, не нудимо никоме, иако ова реч суштински и није ништа друго до само православље или филозофија учења светих отаца која је нашла свој израз на васељенским саборима Цркве. На жалост ова се реч често погрешно „националистички“ схвата. Ово опет наводимо као пример или проблем језика, а таквих је примера у нашој данашњој проблематици веома много и потребно је рашчистити низ неспоразума који се кроз употребу речи јавља када су у питању ове појаве.

Онда лако разумемо колико се јављају још веће тешкоће када су у питању компликованији или апстрактнији проблеми. Те тешкоће су у сфери оног подручја појмова за које филозофи језика, видели смо, кажу да су **неизрециви**, због чега су онда и неспоразуми нужни.

Због тешкоћа да се изрази то **неизрециво**, да се поново вратимо томе, онда и тзв. докази о постојању бића Божијег хришћанским апологетичарима показују се недовољни, јер су они израз човекове тежње и човековог језика, увек недовољног, увек нејасног, а за што је увек потребно да се добро напрегнемо и разумемо оног који се бори да каже своју реч.

Због тога осврнемо ли се на развој човекове мисли, коју најлакше пратимо кроз историју филозофије, видимо да су људи од свог најранијег доба, од времена када његову мисао можемо да пратимо преко докумената, још из Вавилона 4000—3500 година пре рођења Христовог, када је човек дошао до прве азбуке и писма, од тада па све до савремених песника и филозофа, научника, видимо стални напор човека да се приближи основној мисли, том **неизрецивом**, Бићу које је темељ или основ сваког другог бића или постојања, а што хришћанин прима кроз своју веру као Бога Оца, и његову Реч као Бога Сина, и Лице у Утешитељу Св. Духу, **тројство** за које можемо да кажемо да стоји као коначна **симетрија** света.

Савремени апологети Цркве, свесни свих недостатака класичних тзв. доказа о постојању бића Божијег, на првом месту због језика или недостатка могућности да се то изрази језиком, у недостатку друге

речи, указују на веру у Бога као на човекову **неопходност**, **нужност**, **неизбежност**, **потребу**, само која се не може изразити, а док видимо кроз историју да се опет тим питањима, која падају у сферу „неизрецивог“, човек ипак вековима бавио, а која и данас изучава.

Због тога видимо из историје, како нам то извире из њених дубина, како се то питање на неки начин увек скоро скромно поставља, тихо, мирно, прати човека и његово **расположење** уз сав његов дневни рад у обезбеђивању средстава за живот. Отуда се то питање опет јавља да и није **Бесмислено**. Оно није интензивно наглашено у појединачном животној, вашем, мом, али постоји у историји и има своје корене у њеним дубинама за које не можемо да кажемо да су празнина. Ми лично или као појединци у себи то носимо у тако умањеном облику да је у јеванђељским временима то **расположење** или та потреба описана према појму најмањег за које се тада знало — а то је „зрно горущично“. То је вера, и која нам је, и уколико је у том тако маленом облику имамо, ипак довољна. Међутим, скоро невидљива и скоро незапаљива или неизрецива у појединцу, манифестује се у великим делима кроз историју. Јер је човек налазио за њен израз средотва обликовања у науци, као и у ликовном или музичком изражавању.

Наш археолог који нам је недавно приказао резултате свога истраживања у Бердапу, у Лепенском виру, скренуо нам је пажњу на ванредна **скулптурна обликовања** које је успео да оствари **насељеник** нашег Бердапа 6 или 7 хиљада година пре рођења Христовог. У сваком дому овог преисторијског човека др Драг Срејовић је нашао по једну **скулптуру** ванредне уметничке лепоте. Приказујући нам ове **скулптуре** др Срејовић примећује да ове нису биле у дому преисторијског човека **кас** украс већ резултат његове борбе за изразом, он је морао да их клеше, оне су му биле **нужне**, јер је кроз њих изражавао везу са оним што је било ван домаћаја његовог сазнања.

То је било пре 8 или 9 хиљада година. Али ако се осврнемо на наше време и дела нашег доба, савремено стваралаштво, наћићемо исту борбу за изразом или исто **морање**. Споменимо недавно преминулог великог совјетског књижевника, Пастернака, који се у свом захвату за истине

живота и његова **решења** тесно везивао у својој поезији за поезију тропара, кондака и богородичника своје Православне цркве. Или, опет, можда нико није боље изразио **радост живота**, или **радост хришћанског усвајања живота**, него што је то учинио велики борац за уједињење Италије и њено ослобођење и **републиканско уређење**, Мацини, који је изјављивао да без вере у **васкрсење Христово** он није у могућности да **разуме** ниједну лепу слику, песму, позоришни или музички комад, смисао породичног живота, **лепоту шума и језера**, или свега тога што чини дар живота толико драгоценим. Као што видимо овде речи играју веома малу улогу, оне су само спољни знаци, а дубина **разумевања** остаје иза њих.

Тај **напор** у решавању овог питања је присутан у историји. Ми га можемо да назовемо „напор“; али следован онако како Црква учи да се то питање реши тај је **напор** лак као бreme, знамо да су то речи и самог оснивача Цркве, Исуса Христа. Али тај **напор** који видимо стално присутним у свету сведочи нам о **неопходности** **Откривења**. Отуда и **неопходност** људске потребе за **Откривењем**, а што значи и за Црквом кроз коју добијамо и формулисану истину у речима као догму. Само да бисмо је могли прихватити, **потребан** је **сталан напор** човека сваког доба да према расположивим средствима дође до што јасније слике о Богу. Знамо да често у том **напору**, тамо где стаје или престаје реч, је **зик**, **долази цртеж**, **звук**, као **музика** **разни ликовни** или **звучни симболи** који треба да што потпуније **приближе** човека, **еволутивно**, тој стварности, за коју осећамо да је **неизрецива**.

У том погледу се морамо **ослонити** на **вековно искуство** и самог нашег народа који се тим питањима **приближавао** кроз **рад**, **свакодневни рад** у **савлађивању** и **освајању** својих **економских** потреба, при чему је **изграђивао** своје **друштво** и **културу**. То је био **еволутивни процес**, у којем смо и данас, али **еволутивни процес** уз ову **потребну физичку** и **менталну хигијену**, јер је **седми дан** **посвећивао** **молитви**, и **недељне литургије** **прослављао** или **пратио** и **поподневним колом** или **игром испред својих храмова**. Морамо **имати поверење** у то, јер смо кроз то **живели** и **дошли** на овај

степен развоја. Он је основа. Усавршавање је непрекидни процес. То је опет јеванђељска реч. Ми је разумемо.

Данас нам је тај напор исто толико потребан као и увек, у неком погледу и потребнији, посебно у нашем друштву, које се данас толико радикално мења, а што оправдано утиче на оне који искрено мисле да је Црква установа која говори конзервативним језиком, па због чега се и њене истине показују као такве.

Црква је у својој мисији међу народима деловала и ра развој језика, то смо рекли, и онда је логично да закључујемо да уколико се отуђујемо од Цркве да том приликом исто тако долазимо у положај да злоупотребљавамо и језик, или га користимо за уске националне интересе при чему се доводи у питање како јединство међу народима тако исто и јединство Цркве. Међутим, природно је да постоји мноштво народа са мноштвом језика, ако би било супротно била би то једна механичка монолитност **једнога**, а наравно где не би било ни слободе, тог иначе највећег дара који човек има. Истина то не искључује ни могућност или корисност постојања и једног светског, вештачког, језика ради лакшег споразума и бржих комуникација.

На крају у целој овој дискусији није реч о демитологизацији јеванђељских истина, о чему се такође говори данас када је у питању и језик, већ о напору да се дође до крајњег, неизрецивог, и то изрази што је могуће јаснијим језиком. Та тежња је здрава само ако је еволутивна, лагана, без икаквих спољних трикова или коришћења средстава која би требало да утичу на наше перцепције. У том погледу познати су експерименти који су вршени са дрогама и који као што добро знамо нису дали никакве резултате. Једино што остаје јесте мисао и реч и дела културе, науке, уметности, књижевности. У том погледу не можемо се опет ослонити у потпуности на обичан језик, наш свакодневни језик којим саопштавамо своја свакодневна искуства, али, с друге стране, други језик ми и немамо. Због чега смо принуђени да се служимо и симболима, речима као знацима, али морамо и сачувати и поверење у обичан језик нашег свакодневног искуства.

Основни симбол наше вере као што добро знамо, никејско-цариградски символ вере, прецизно указује на оно што се појављује као основа нашег веровања. А то веровање, рекли смо, ослањајући се на Витгенштајна, појављује се као пресудно у давању смисла речима, јер речи ипак нису последњи „атоми“ последње константе, којим означавамо и сазнајемо свет. Речи нису основне стварности. Морамо да знамо опште. У суштини општег лежи и мора да лежи **праузрок**, тако налази Витгенштајн. Свети оци су кроз капор свога рада тачно речима, обичним речима, тај праузрок општег описали кроз формулацију догме о Св. Тројици. То је Тројица у Јединици и Јединица у Тројици. Основни појам и основно средиште. Занимљиво је да и сам Витгенштајн подвлачи да све што може да се каже може да се каже у три речи. То је и мото његовог првог дела рада о језику. У другом делу, који представља и његов еволутивни развој, Витгенштајн указује и на потребу **Веровања** које лежи иза речи и кроз које се изражава смисао онога што жели да се каже. Кроз ту веру онда ми и разумемо речи са којима описујемо Св. Тројицу, или речи као што су „рај“ или „пакао“, или васкрсење преображење итд. речи које се друтојачије не могу објаснити или разумети. На пример, када је реч о васкрсењу, према уобичајеној асоцијацији коју ова реч може да изазове, изгледало би да је ту реч о одласку Спаситеља негде у ваздух, а наравно о томе се тако не може мислити, јер се ту ради о нечему о чему ми баш немамо никаквог искуства, па према томе о томе не можемо ни да говоримо. На то нас опомиње и само Јеванђеље, са познатом напоменом шта је Бог припремио онима који га љубе, да је то нешто што ни око није видело ни ухо чуло, па према томе о томе се не може ни дискутовати.

Несумњиво да се при свему овоме поставља увек онај стари проблем веровања, шта може наш интелект у том веровању да одобри. Језик нам ту служи као мост између веровања и одобравања интелектом тога веровања; али ту је питање добре воље за разумевањем, слободе да се каже мисао кроз коју прилазимо томе што смо назвали

неизрециво, па због чега онда то и може некима да изгледа као лаж — јер коначно не може да се изрази или потпуно усвоји логиком. Али се слобода састоји у томе да се има право на веровање, на то што не може да се докаже или ис- каже, или покаже.

У сусрету са неизрецивим вера се лагано рађа и учвршћује као потреба. На тој вери као општем постављен је овај наш свет и његова култура. Вера увек значи и наду или очекивање онога што нисмо доживели у искуству. На томе и лежи могућност науке, или новог у науци. Због тога је споразум међу људима могућ кроз речи али те речи, њихов смисао, мора да има исту интелектуалну позадину, исто поднебље, а уколико нема стварају се неспоразуми. Предуслов заједничком поднебљу или истој интелектуалној традицији као основи за споразумевање налази се у слободи, у међусобном поверењу према циљу који

као коначност мора да буде оно што је појам добра; а што опет значи у гајењу чистог срца, у помоћи ско тога, која долази и кроз реч. Психоаналитичке игре око вере, само су сведок одсуства слободе или развоја појма добра. Због тога је сасвим добро примећено у данашњим дискусијама о односу религије и модерног начина мишљења да „стварна интелектуална тешкоћа верника или оног који би то био, није питање доказа, већ смисла. То предпоставља процес развоја, а то укључује и развој језика, а сваки развој тражи погодне услове, у нашем случају то је рад на остварењу добре пријатељске средине у којој се живи и дела, јер се животиње споразумевају крицима а људи речима или високим својим културним остварењима на пољу науке и уметности. *

* Предавање одржано на Црквеном универзитету у Патријаршији, у Београду, 15. јануара 1968. године.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Antony Flew, **New Essays in Philosophical Theology**, London, 1966.
- 2) H. Plumb, **Crisis in the Humanities**, Penguin Books, 1964, str. 52.
- 3) Charles Osgood, **The words of Power**, The Listener, London, 5. X. 1967, str. 425—423.
- 4) F. C. Happold, **Religious Faith and Twentieth century**, Penguin Books, 1966, str. 88—9.
- 5) Ludwig Wittgenstein, **Tractatus Logico — Philosophicus**, Sarajevo, 1960.
- 6) Alan Isaacs, **The Survival of God in the Scientific Age**, Penguin Books, 1966.
- 7) Mario Pei, **The Story of Language**, New York, 1963.
- 8) H. D. Lewis, **Philosophy of Religion**, London, 1965.
- 9) Wermer Heisenberg, **Prirodni zakon i struktura materije**, »Encyclopedia Moderna«, br. 3—4, 1967, str. 68—73.
- 10) Mario Pei, cit. delo.
- 11) V. T. Miskovska, **Comenius (Komensky) on lexical symbolism in artificial language**, The Philosophy, July 1962, London, str. 238—243.
- 12) Isto.